

Anders Eriksson

SWEDIA-PROJEKTET: DIALEKTFORSKNING I ETT JÄMFÖRANDE PERSPEKTIV

Bakgrund

Swedia 2000 är kortnamnet för ett av den svenska Riksbankens Jubileumsfond (RJ) finansierat forskningsprojekt vars fullständiga namn är "De svenska dialekternas fonetik och fonologi år 2000". Projektet är ett sexårigt projekt som startade 1997 och avslutas i huvudsak, vad gäller finansiering från RJ, vid årsskiftet 2003/04. (Medel för finansiering av tre doktorsavhandlingar finns ackumulerade så att de räcker tills dess avhandlingsarbetena slutförts men i övrigt finns ingen finansiering efter årsskiftet 03/04.) Projektet har genomförts som ett samarbete mellan institutionerna för lingvistik vid universiteten i Lund, Stockholm och Umeå. Syftet med projektet kan kortfattat sammanfattas i följande punkter.

- 1) Dokumenterande av den språkliga variationen inom det som traditionellt brukar kallas svenska landsmål genom inspelningar av talat språk på ett stort antal orter. Variationen ska, förutom den geografiska, också avse variation med avseende på talarnas kön och ålder.
- 2) Upprättande av en digital databas för forskning. Databasen består av de insamlade inspelningarna som transkriberats så att de blir sökbara.
- 3) Information till allmänheten. Denna del har fram för allt inneburit upprättandet av en databas med representativa inspelningar som är tillgänglig över Internet.
- 4) Vetenskaplig forskning. Projektet heltidsfinansierar tre doktorander. Därutöver bedrivs en stor mängd forskning av projektledarna och andra aktiva forskare.

Materialinsamling

Val av inspelningssorter: antal och fördelning

Målsättningen med Swedia 2000 är att dokumentera och analysera levande svenska dialekter i såväl Sverige som de svensktalande delarna av Finland och på Åland. I ett tidigt skede av projektplaneringen var även Estlands-

svenskan med i diskussionen, men närmare efterforskning visade att svenskan i Estland i allt väsentligt är utdöd.

Det övergripande syftet vid val av inspelningsorter var att de skulle spegla den dialektala situationen på ett representativt sätt genom att vara någorlunda jämt fördelade med hänsyn till såväl geografisk spridning och befolkningstäthet. I de fall där flera alternativ stod till buds givet dessa kriterier valdes den ort för vilken det fanns mest dokumentation i form av tidigare uppteckningar eller inspelningar. Urvalet av orter skedde i nära samarbete med dialektologer, fram för allt vid dialektarkivet SOFI i Uppsala. Dess forskningschef, Gunnar Nyström, var vår huvudsakliga rådgivare. För hjälp med urvalet av finlandssvenska dialekter har vi främst Ann-Marie Ivars, professor i nordiska språk vid Helsingfors universitet, att tacka.

De dialekter som valts ut är sådana som brukar kallas landsmål. I materialet finns alltså inga stadsmål i egentlig mening. Anledningen till denna begränsning är delvis ekonomisk. Det skulle blivit nästan dubbelt så dyrt att inkludera även stadsmål vilket inte var realistiskt. I valet mellan att dokumentera stadsmål eller landsmål ansågs landsmålen angelägnare eftersom många av dessa håller på att försvinna. Men det är också så att stadsmålen tillkomst och utvecklingsvillkor skiljer sig radikalt från landsmålen. Detta är förvisso värt en egen studie, men har inte rymts inom ramen för det Swedia åtagit sig.

Merparten av materialet spelades in under tre intensiva sommarmånader 1999. Under sommaren 1998 gjordes ett mindre antal provinspelningar där tekniken testades. Ett viktigt val som också måste göras var det mellan färre orter med många informanter per ort och fler orter med färre informanter per ort. En anledning att välja det förra alternativet vore om variationen mellan informanter på en given ort skulle visa sig vara så stor att det krävdes många informanter för att skapa representativitet. Under provinspelningarna spelades därför 20 informanter per ort in. Analyser under perioden fram till sommaren 1999, som inplanerats för de slutgiltiga inspelningarna, ägnades bl.a. åt att försöka hitta svar på frågan om vilket antal informanter som vore lämpligast. Det visade sig då att variationen inte var större än att 12 informanter per ort bedömdes som en rimlig kompromiss. Det slutgiltiga antalet inspelningsorter stannade då på 107.

Ansvar för dessa inspelningar delades mellan institutionerna i Lund, Stockholm och Umeå på så sätt att Lund svarade för ett område i södra Sverige som ungefär motsvarar Götaland, Stockholm svarade för större delen av Svealand samt Åland, Åboland och Nyland och Umeå för Norrland och Österbotten. Inom dessa områden fördelades inspelningssorterna enligt de kriterier som nämnts ovan. (För geografisk fördelning, se kartan i Figur 1, för en lista på de ingående orterna se Appendix 1.)

Val av informantkategorier

Det finns en tendens i traditionell dialektologi att försöka blicka så långt tillbaka i tiden som möjligt genom att enbart söka upp äldre informanter och då helst sådana som anses representera den äldsta levande formen av en given dialekt. Utan att ta ställning till det relevanta i detta synsätt var dock Swedias kriterier för val av informantkategorier åtminstone delvis helt andra. Syftet var istället att fånga det levande språket såsom det används i det dagliga livet, här och nu, av representativa kategorier i de samhällen där resp. dialekt talas. Det betydde då tex. att vi så långt det var möjligt ville rekrytera informanter som fortfarande var yrkesverksamma och på andra sätt delaktiga i det dagliga sociala livet.

För att få kunskap om utvecklingstendenser inom de olika dialekterna var det också nödvändigt att inkludera en åldersdimension. Detta gjordes genom att inkludera två ålderskategorier, ”äldre” resp. ”yngre”, som skulle representera två generationer talare. De ”äldre” definierades som personer i åldersspannet 55 till 65 år och de ”yngre” som personer i åldern 25 till 35 år. Av praktiska skäl var det ibland nödvändigt att tänja på dessa gränser en smula men i huvudsak tillhör de inspelade talarna dessa ålderskategorier. Vi satte medvetet den undre åldersgränsen vid 25 år för att därmed exkludera tex. skolungdomar som ju influeras kraftigt av olika språkliga modeströmmar och därför inte alltid är speciellt representativa för en given dialekt. Vi bedömde det däremot så, att de som vid 25 års ålder och uppåt fortfarande bodde kvar på sin uppväxt ort och i de flesta fall var yrkesverksamma där hade en tillräckligt stark förankring i sin dialekt för att anses representativa. Det har ofta observerats att kvinnor ändrar sitt språk (tex. i riktning mot standardspråket) snabbare än vad män gör. Det var därför nödvändigt att ha med talare av bägge könen i materialet. Således spelades tre män och tre kvinnor in i vardera ålderskategorin.

Talmaterial

Det inspelade materialet är tänkt att ge en så bred bas som möjligt för fonetiska och fonologiska studier. För detta krävs ett material som är varierat på ett systematiskt sätt med detta syfte för ögonen. Materialet är därför strukturerat på följande sätt.

Ordlistematerialet

Denna del innehåller ord som är avsedda att ligga till grund för en analys av respektive dialekts fonemsystem. Orden är valda så att de griper tillbaka på äldre svenska och är ord som med stor sannolikhet fortfarande finns kvar i dialekterna om och med förändrat uttal. En nyckelvokal eller konsonant i ordet är det egentliga målet och tillsammans är dessa uttal avsedda att så långt möjligt täcka en given dialekts foneminventarium.

Kvantitetsmaterialet

Detta material är, som ju namnet antyder avsett att kasta ljus över hur kvantitetskontrasten realiserar fonetiskt i de olika dialekterna. En traditionell, men mycket förenklad, bild av kvantiteten är ju att det finns två alternativ – en kort vokal följd av en lång konsonant eller en lång vokal följd av en kort konsonant och där de båda alternativen upptar ungefär samma fysiska tid, alltså komplementaritet såväl fonologiskt som fonetiskt. Detta stämmer i sträng mening inte ens för standardsvenskan även om det för denna variant utgör en rimlig första approximation. Vad beträffar den dialektala variationen i detta avseende är dock bilden betydligt mer komplicerad, vilket jag ska återkomma till lite senare.

Prosodimaterialet

Standardsvenskan och de flesta dialekter har distinktiv ordaccent. Som redan Meyer visat i två akustiska studier (Meyer 1937, 1954) varierar dock det fysiska realiserandet av accenten ganska kraftigt mellan olika dialekter. Syftet med att inkludera studiet av accenterna även i Swedia-materialet är dels att utvidga undersökningen till dialekter som inte fanns med i Meyers studier, dels att öka graden av precision i beskrivningen och slutligen också att se om vi kan iaktta några förändringar med avseende på hur accenten realiserar. Det är inte alldeles självklart hur talmaterialet ska utformas för att spegla detta på ett jämförbart sätt för de olika dialekterna. Det gäller då fram för allt valet av testord. Dels måste orden finnas i alla dialekter för att möjliggöra exakta jämförelser dels måste den accentkontur de tilldelas kunna anses representativ för accenten i allmänhet i en given dialekt. Valet av ord föll till sist på ett antal valutanamn som inbäddades in i varierande kontexter (foku-

serad resp. icke-fokuserad ställning och som ett led i en sammansättning). De valutanamn som användes var "kronor", "dollar" och "D-Mark".

Spontantalsmaterialet

Förutom det ovan nämnda materialet, av oss kallat 'det kontrollerade materialet' spelades även ett informellt samtal in. Detta hade oftast formen av en informell intervju och gjordes efter att det kontrollerade materialet klarats av. För denna del fanns inga andra instruktioner än att informanten skulle fås att tala så naturligt och avslappnat som möjligt under åtminstone 20 minuter.

Inspelnings- och intervjuteknik

Inspelningarna gjordes i informanternas hem med hjälp av bärbar inspelningsutrustning (DAT-bandspelare och kragmikrofoner). Som inspelningsmiljö valdes det tystaste rummet som fanns tillgängligt, vanligtvis vardagsrummet. Vardagsrum har också fördelen att ha fler och större mjuka ytor vilket dämpar rumsekon. Tidigare erfarenhet och egna experiment hade visat att även mycket måttligt rumseko, tex. sådant man alltid får i ett kök med många hårda ytor kan var mycket störande för den tekniska kvaliteten.

Det är viktigt att intervjuaren påverkar informantens talstil så lite som det över huvud taget är möjligt, helst inte alls. För ordlistematerialet användes därför en eliciteringsmetod som gick till så att intervjuaren genom ledtrådar (liknande dem som tex. förekommer i korsord) fick informanterna att producera det avsedda ordet. Denna metod fungerade oftast mycket bra. För den fria delen, av oss kallad "spontantalsdelen", var intervjuarna instruerade att bara ingripa minimalt och istället överlämna ordet åt informanten så långt som möjligt. Man skulle kunna tro att risken då är stor att informanten inte säger så mycket, men det visade sig vara en obefogad farhåga. De flesta informanter pratade på utan att verka synbarligen hämmade av den för dem något ovana situationen. De flesta av intervjuerna gjordes av projektets egna assistenter men i orter med mycket avvikande dialekter användes ofta någon av de andra informanterna som medhjälpare. Inspelningarnas totala längd kunde variera beroende på intervjusituationen men i genomsnitt finns ungefär 45 minuters tal per informant inspelat.

Bearbetning, användning och lagring av det inspelade materialet

Det inspelade materialet ska användas för två olika syften, forskning och undervisning. I den senare målsättningen ingår även information till en intresserad allmänhet. För detta ändamål har materialet organiserats i två databaser, av oss kallade "forskningsdatabasen" resp. "den publika databasen". I det följande ska jag beskriva de två databaserna mer ingående.

Forskningsdatabasen

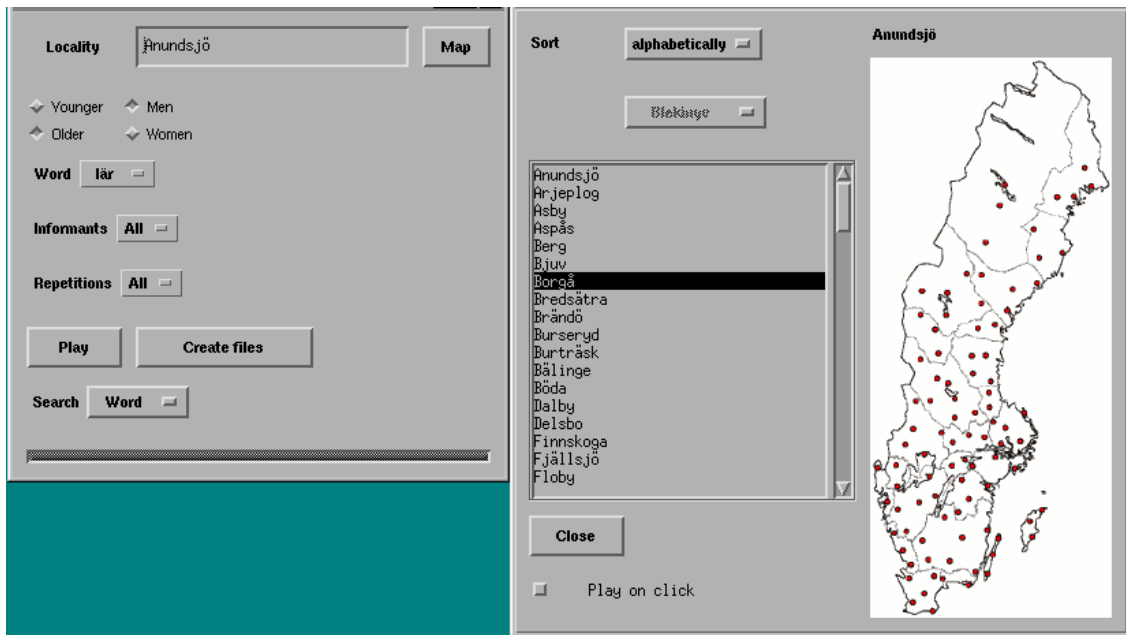
Allt inspelat material har överförs från de DAT-band som användes vid inspelningen till hårddisk för analys och bearbetning. Originalinspelningens samplingsfrekvens på 48 kHz har samplats om till 16 kHz vilket är ett lämpligare format för akustisk analys. En stor del av materialet har därefter märkts upp på ordnivå och segmentnivå. För uppmärkningen av ordlistematerialet på segmentnivå har använts en förenklad form av fonetisk transkription. Vid en sådan transkription är det viktigt att transkriptionen så långt möjligt görs oberoende av vem det är som gör den. För att i möjligaste mån garantera likformighet i transkriptionerna konstruerades därför ett hjälpmedel i form av en knappats (Se Figur 2) som var kopplad till inspelade referensljud. Genom att trycka på någon av knapparna kunde transkriberaren lyssna på ett inspelat vokalljud med den vokalkvalitet som man kommit överens om skulle motsvara den givna symbolen. Knappatsen finns i en version för manlig talare och en för kvinnlig. En pilotstudie visade att det var möjligt att på detta sätt åstadkomma stor, om än inte perfekt, samstämmighet mellan olika transkriberare.

Databasen ligger på UNIX-maskiner och den miljö som används vid bearbetning och analys kallas ESPS/waves. Många av oss som arbetar med akustisk-fonetisk analys är väl förtrogna med denna miljö, men ett av syftena med forskningsdatabasen är att den ska komma till mycket bredare användning än enbart den relativt lilla grupp fonetiska specialister som nu utnyttjar den. Det är då nödvändigt att hitta sätt att göra arbetet med den mer användarvänligt. Detta arbete har bara påbörjats, men en del verktyg avsedda att underlätta informationssökning har redan utarbetats. Det gäller då till exempel sökning i materialet på ord- och segmentnivå. Figur 3 visar exempel på paneler för sökning i ordlistematerialet och Figur 4 resultatet av en sådan sökning. Verktygen medger sökning efter ett eller flera testord och möjlighet att avgränsa sökningen med avseende på talarens dialektort, kön och ålder. Man kan vidare välja om man vill att alla inspelade ord för varje talare ska presenteras eller bara ett typexempel. Presentationen kan sedan

ske i form av uppspelning av de aktuella orden eller på så sätt att orden klipps ut och placeras i en ny fil för vidare bearbetning.

Figur 2. För att maximera samstämmigheten mellan olika transkriberare vid transkriptionen av vokalljud användes en uppsättning referensljud som transkriberaren kunde lyssna på genom att trycka på resp. knapp på en knappsats. Referensljuden fann i två uppsättningar, en för kvinnlig talare och en för manlig.

Figur 3. Verktyg för sökning i ordlistainspelningarna. Med hjälp av inställningarna i den vänstra panelen väljs talarkategori och ord samt om resultatet ska spelas upp direkt eller sparas i en separat fil. I den högra panelen kan en eller flera orter väljas genom att markera dem i ordlistan eller på kartan.

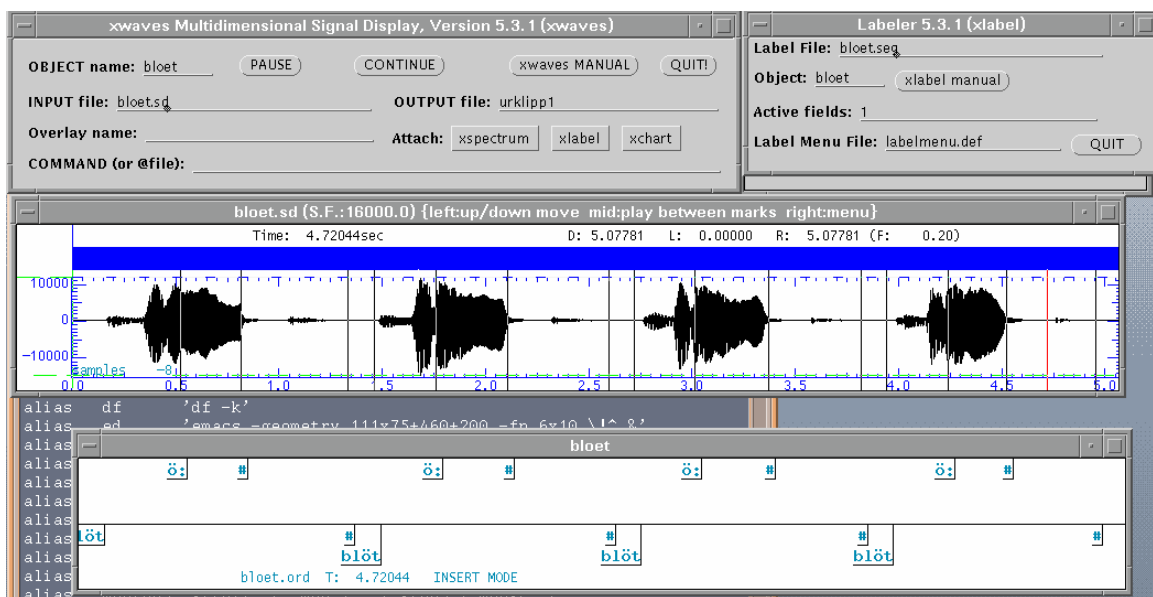
Det kan vara av stort värde att snabbt skaffa sig en överblick över någon akustisk faktor i ett antal dialekter, antingen för någon talarkategori eller efter någon areal dimension. Som ett svar på detta behov har Johan Frid vid institutionen för lingvistik i Lund utvecklat två verktyg. Det ena verktyget kan användas för att beräkna formantfrekvenser i testordens vokaler och presentera dessa i diagramform, det andra verktyget kan användas för att presentera grundtonskurvor för accentkonturerna i orden i prosodimaterialet.

Den publika databasen

Det vi kallar ”den publika databasen” är en Internetbaserad databas (<http://www.swedia.nu>) som innehåller dialektprover från 100 av de 107 inspelade dialekterna. I detta material representeras varje dialekt av fyra talare (äldre man, äldre kvinna, yngre man, yngre kvinna). Talproverna är en halv till en minut långa och tagna från spontantalsdelen av inspelningarna. För vart och ett av exemplen finns en transkription och en översättning. Lite bakgrundsinformation om varje landskap och socken finns även med. Figur 5 visar exempel på hur det kan se ut. Databasen har varit en mycket stor publik framgång. Under perioden från dess lansering, 25 december 2002 och fram till i november 2003 har den besökts av omkring 250000 individuella besökare. Direktlänkar till databasen finns på flertalet biblioteks hemsidor och på många skolhemsidor.

Långtidslagring av originalmaterialet

Det inspelade materialet är naturligtvis av oskattbart värde och måste bevaras för framtiden på ett säkert sätt. De originalband som användes vid inspelningen är inte lämpliga för detta syfte. Det är tvärtom så att DAT-band åldras och förstörs ganska snabbt. Något annat medium för permanent lagring måste därför användas. Vår första tanke var att använda kopior på CD-ROM för detta ändamål, men åldringsbeständigheten för detta medium är också osäker. En interimslösning, medan vi väntar på en säker permanent metod, är därför att lagra materialet på hårddiskar i flera kopior som dessutom kopieras om med jämna mellanrum. Även hårddiskar åldras men så länge skadorna håller sig inom ramen för vad felkorrigeringen klarar av kan originalkvaliteten restaureras vid varje kopiering. Kopieringen kan automatiseras och det blir därför inte särskilt arbetskrävande att hålla materialet intakt på detta sätt i avvaktan på en mer permanent lösning.

Figur 4. Figuren visar resultaten av en sökning där sökordet varit 'blöt'. Orden har klippts ut och lagts i en följd med en kort tystnad mellan orden. Transkriptionerna på såväl ord- som segmentnivå följer med.

The screenshot shows a web page titled 'Yngre kvinna, Brändö'. It has two buttons: 'Välj ett landskap eller en ort' and 'Välj sida'. Below the buttons, there is a text area with the Swedish text: 'Använder dialekt i arbetet med äldre'. To the right, there is a prompt 'Klicka på någon av högtalarna!' and two speaker icons labeled 'MP3' and 'WAV'. Below the text area, there is a section for 'Översättning:' and a section for 'Transkription:'. The 'Översättning:' section contains the text: 'Och så jobbar du med äldre... Ja. Pratar du dialekt då? Ja, då kan jag prata, när jag pratar med dem. För de förstår dialekt bättre. De förstår inte här att... Ska jag säga till någon gång liksom... Och de hör ju... De flesta hör ju jättedåligt, så när man ska säga till någon gång... Och först säger jag ju... Så som jag pratar då, för det faller ju mig naturligt, för så här pratar jag. Men sedan om de inte hör, så upprepar jag det någon gång på dialekt.' The 'Transkription:' section contains the text: 'Å så jäbbar du me äldre... Ja. Pratar du dialekt då? Ja, då kan ja prata. Nä ja prata me däm, för däm förstår dialekt bättre, däm förstår inte här.. att... Ska ja sej till nån gång liksom, å däm däm hör ju, däm flesta hör ju jättedåligt, så när man ska seja till nån gång... Å, först sejer ja ju, så såm ja prata då, för de falle ju mej natulit, för så här prata ja. Men sen äm däm int hör så upprepar ja de nån gång på dialekt.'

Figur 5. Exempel på en hemsida i den publika databasen. Den högra texten är en förenklad fonetisk transkription men med användande av normala ortografiska tecken. Den vänstra texten är en översättning till standardsvenska. När man klickar på någon av högtalarna spelas ljudfilen upp.

Forskning inom projektet

Det primära syftet med projektet är vetenskaplig forskning. Projektet finansierar tre doktorsavhandlingar. Därutöver bedrivs forskning utförd av projektledarna, studenter på C- och D-nivå, examensarbetare och forskare vid andra institutioner. Den inledande fasen av projektet omfattade fram för allt insamling och bearbetning av materialet men allteftersom har forskningsdelen fått en större plats och dominerar nu verksamheten. Arbetet har hittills resulterat i 59 publikationer fram för allt i form av artiklar och konferensbidrag. I det följande ska jag ge ett smakprov på den forskning som gjorts och görs.

Doktorsavhandlingar

Tre doktorander är anställda av projektet, Felix Schaeffler (Umeå), Peder Livijn (Stockholm) och My Segerup (Lund). Jag ska nedan ge en sammanfattning av några resultat som framkommit vid arbetet med de tre doktorsavhandlingarna och avsluta med att beskriva några resultat från andra undersökningar inom projektet.

En kvantitetstypologi för svenska dialekter

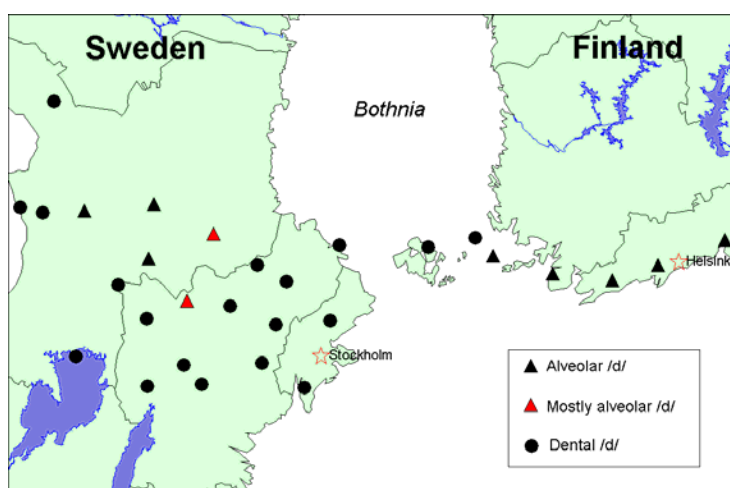
De i projektsamarbetet medverkande institutionerna har av naturliga skäl främst tagit sig an de forskningsområden som passar den egna forskningsprofilen. Vid institutionen för lingvistik i Umeå är bl.a. temporala faktorer i talet en sådan specialitet. Eva Strangert har tex. länge arbetat med sådana frågor som gruppering och pausering i talet. Det är inom ramen för detta forskningsområde som Felix Schaeffler arbetar med sin avhandling om svenskans kvantitetsdistinktion. Syftet är att upprätta en typologisk beskrivning av svenskans kvantitet (Schaeffler, Wretling & Strangert, 2002). Det system med komplementär längddistinktion som vi ser i standardsvenskan och i de flesta svenska dialekter är en rest från ett tidigare stadium. Äldre svenska hade en fyrvägsdistinktion i betonad stavelse där vokalkonsonantkombinationerna kort-kort, kort-lång, lång-kort och lång-lång alla var distinktiva. Idag är detta system reducerat till enbart två, kort-lång och lång kort i standardsvenska och de flesta dialekter. Kortstavighet, dvs. kombinationen kort-kort lever dock kvar i en hel del nordsvenska dialekter (tex. pitemålet) och även långstavighet finns bevarad i några dialekter (tex. älvdalsmålet och vöråmålet). Kvantitetsdistinktionen i svenska brukar beskrivas

som en distinktion baserad på längd (med duration som sitt fysiska uttryck), men det är välkänt att även vokalkvalitet är starkt kopplad med kvantitetsdistinktionen. Det finns en hel del fonologiska studier av den svenska kvantitetsdistinktionen, fram för allt sådana som beskriver den historiska utvecklingen (Hesselman, 1901, 1902; Riad, 1992) men fonetiska studier av svenskans kvantitet är få. Ett referensverk vad gäller kvantiteten i standardsvenskan är Elerts arbete från 1964. De data som där presenteras har tjänat som referens även för studierna av kvantitet inom Swedia-projektet, men också nyinspelade data med standardsvenska talare har använts. Data från dessa inspelningar har dock visat sig stämma mycket väl överens med de av Elert publicerade. Reduktionen av den gamla svenska fyrvägskontrasten till dagens två innebär att signaleringen av kontrasten med hjälp av duration till en del blivit redundant. Längddistinktion för antingen vokalen eller konsonanten skulle räcka. Detta innebär förstås inte att kontrasten i antingen konsonanten eller vokalen automatiskt försvinner, men det faktum att kontrast i bägge i sträng mening inte längre är nödvändig öppnar dörren för en större variation. Det är också vad man finner nu när de olika dialekterna börjat granskas. Variationen i hur olika dialekter fördelar längdförhållandena mellan konsonanten och vokalen är betydande. Mycket av detta kartläggningsarbete återstår men redan har vissa tendenser visat sig. Det finns tex. tydliga areala drag. Således verkar komplementariteten (definierad som förhållandet mellan vokalens och konsonantens längd) vara störst i de nordliga dialekterna och dialekterna i Österbotten och minst i de sydsvenska (Strangert & Wretling, 2003). En annan tendens som observerats är att vokalerna tycks få bära den största bördan. En utveckling från komplementaritet till distinktiv vokallängd är inte utesluten men det är för tidigt att säga någonting med säkerhet på den punkten. Ett intressant resultat i detta sammanhang är även de beträffande kvantitetens realisering i de dialekter som talas i Arjeplog och Vemdalen där längddistinktionen i huvudsak ersatts av en distinktion baserad på preaspiration (Wretling, Strangert & Schaeffler, 2002).

En typologisk studie av svenska koronala konsonanter

En tanke som funnits med i teoretiska övervägandena under hela projektperioden är möjligheten att rekonstruera de traditionella dialektområdena som skärningsmängder för distributionen av ett antal relevanta fonologiska särdrag. Modellen får dock inte övertolkas. Vad den innebär är inget annat än en hypotes som säger att i den ständiga förändringsprocess som språket befinner sig i är det osannolikt att de olika dragen utvecklas oberoende av var-

andra, det finns alldeles säkert begränsningar som innebär att förändring inom ett område av fonologin sätter gränser för vilka förändringar som är acceptabla inom ett annat. Det skulle innebära att den språkliga förändringen är en förändring av ett relativt väl integrerat system där förändring inom en del av en dialekts fonologi kräver en anpassning inom andra delar eller åtminstone gör en sådan anpassning mera sannolik. Det är överväganden som dessa som ligger i botten för den undersökning av svenska koronala konsonanter som är temat för Peder Livijns avhandlingsarbete. En observation som gjorts för andra språk och som informella observationer pekat på gäller även för svenska dialekter är att vissa koronala konsonanter tenderar att vara dentala (tex. /t/) medan andra tenderar att vara alveolara (tex. /d/). Men tendensen är olika stark för olika konsonanter och dessutom inget nödvändigt krav. Genom att utgå från det ordlistematerial som finns inspelat i Swedia har Livijn undersökt hur fördelningen på dentalt resp. alveolart artikulerade koronala konsonanter ser ut i ett stort antal av de inspelade dialekterna. Undersökningen har ännu en bra bit kvar att gå men redan börjar intressanta mönster framträda. Vad man redan nu kan se är att det finns klara areala drag. Figur 6 som visar fördelningen av dentala resp. alveolara realiseringar av /d/ i delar av Svealand, Åland Åboland och Nyland illustrerar detta mycket tydligt. Vad som nu återstår är dels en kartläggning av alla de inspelade dialekterna och dels en sammanställning av data för alla relevanta koronala konsonanter i materialet för att se om det går att hitta produktionsätt som naturligt samvarierar och som på så sätt skulle utgöra en sorts dialektal indelning men då på helt andra grunder än de traditionella.

Figur 6. Orter med dentala resp. alveolara /d/-realisationer. Cirklarna står för orter med dentala /d/-realisationer. De svarta triangelarna för /d/ med alveolara realisationer och de röda triangelarna för orter där de flesta, men inte alla /d/-realisationer är alveolara.

Vad är det som gör göteborgskan göteborgsk?

My Segerup i Lund arbetar med en avhandling om göteborgska och då fram för allt med frågan om vad det är i göteborgskan som gör den så typiskt göteborgsk och lätt att känna igen. Gösta Bruce har beskrivit ett antal svenska dialekters tonala identitet (Bruce, 2002). Han har också i demonstrationer visat att det är möjligt att känna igen dialekter enbart på grundval av deras melodi. Åtminstone gäller detta för vissa välkända dialekter som värmländska, dalmål och gotländska. Men naturligtvis karaktäriseras en given dialekt av mer än melodin. Andra faktorer som taltempo, vokalkvalitet, realiseringen av kvantitets- och accentdistinktionen spelar med säkerhet också en viktig roll. Om detta är emellertid inte så mycket känt för närvarande. Det är i detta perspektiv My Segerups avhandling ska ses. Hennes studie går ut på att undersöka den göteborgska dialekten ur flera olika infallsvinklar där det perceptuella intrycket jämförs med akustisk analys. I en del av studien har hon tex. låtit talare med annan dialektal bakgrund än den göteborgska imitera göteborgsdialekten så nära de kunde. Dessa imitationer blandades sedan med inspelningar av infödda göteborgare och användes i ett perceptionstest där infödda göteborgare skulle avgöra vilka talare som var 'äka göteborgare' och vilka som inte var det. Analyser av svaren jämfördes sedan med akustiska analyser av inspelningarna. Det visade sig då bland annat att såväl vokalkvalitet som vokaldurationer spelade av signifikant roll för intrycket av äkthet. En grundlig och detaljerad studie av en bestämd dialekt i det här perspektivet kommer att ge oss värdefulla ledtrådar när det gäller att bättre förstå vad det är som ger en given dialekt dess speciella karaktär.

Annan forskning inom Swedia-projektet – några smakprov.

Förutom den forskning som bedrivs inom, eller i nära anknytning till, de tre doktorsavhandlingarna har forskningsaktiviteten varit livlig även inom andra områden.

Det fonetiska studiet av de svenska ordaccenterna har en lång tradition med början hos Meyer (1937, 1954) och fortsatt inte minst vid institutionen för lingvistik i Lund (tex. Bruce, 1977), men långt ifrån bara där. Studiet av den svenska ordaccenten har också en relativt framträdande plats i Swedia-projektet.

Olle Engstrand och Gunnar Nyström (2002) har gjort en studie av ordaccenten i ett antal dialekter i Dalarna och påvisat en systematisk, areal fördelning vad gäller accenttopparnas tidsmässiga placering i orden. Studien baserar sig på data som samlats in av Meyer (1937) och framtida studier av

Swedia-materialet får visa om dessa observationer gäller även för dagens dialekter.

Medan de flesta svenska dialekter har behållit accentdistinktionen finns det också sådana som förlorat den. Här finns två intressanta fall, de finlandssvenska som i de flesta (alla?) fall förlorat den grava accenten och enbart har akut accent och ett område i närheten av Stockholm där accenten generaliserats till att enbart omfatta grav accentrealisering. Båda dessa varianter har varit föremål för studier inom ramen för Swedia. Ordaccenten i Närpesdialekten har studerats av Svärd och Eriksson (2001). Vid informella observationer av andra finlandssvenska dialekter har man tyckt sig observera något som brukar kallas för *akustiskt grav*, dvs. en accentrealisering som rent fonetiskt motsvarar den grava accenten i standardsvenska men som inte har distinktiv funktion (Dahlstedt, 1953). Liknande auditiva observationer vid genomlysning av närpesmaterialet inspirerade den av Svärd och Eriksson genomförda undersökningen. De inspelade testorden i prosodimaterialet användes för en detaljerad akustisk studie. Det visade sig då att det förekom enstaka fall av akustiskt grav accentrealisering men att de flesta realiseringar närmast motsvarade akut accent för såväl de ord som i standardsvenskan har grav som akut accent. En intressant skillnad kunde dock observeras. När alla förekomster av akut resp. grav accent normaliserats på en gemensam tidskala visade det sig att accentfallet i de ord som har akut accent i standardsvenska relativt regelbundet inträffade tidigare än i de ord som har grav accent i standardsvenskan. Vi vet att många av de svenskar som en gång befolkade Österbotten kom från Uppland. Jämför man nu accentrealiseringen i de östuppländska dialekterna med dem vi funnit för närpesdialekten så ser de förbluffande lika ut sånär som på det faktum att den grava accenten saknar den för de uppländska dialekterna karakteristiska andra accenttoppen. En möjlig och kanske inte helt orimlig förklaring till de närpesiska accenterna skulle kunna vara att den ursprungliga tvåtoppiga accenten av någon anledning förlorat sin sena topp och att den perceptuella kontrasten på så sätt blivit så försvagad att den fonologiska distinktionen inte längre gick att upprätthålla.

Vissa dialekter i Stockholms närhet saknar också de distinktiv accent, men här är det den grava accentkonturen som tagit över. Ericsson & Engstrand (2003) har studerat detta förhållande, ofta kallat *generaliserad grav* i den dialekt som talas i Sorunda. Perspektivet i den här undersökningen var något annorlunda än det som gällde för Närpes. Här var frågeställningen istället om den generaliserade grava accenten hade kunnat motstå trycket från standardsvenskan eller om den var på väg att ersättas av dennas accent-system. För att få svar på den frågan analyserad författarna inspelningar av talare som representerade ett stort tidsintervall. Den äldsta gruppen utgjordes

av talare inspelade på 50-talet och som redan då var i 75-90-årsåldern. Mellangruppen utgjordes av de äldre talarna i Swedia-materialet (50-70 år gamla) och den yngsta gruppen av de yngre talarna i samma material (20-30 år gamla). Analysen visade att de äldsta talarna hade generaliserad grav accent, de yngsta talarna i allt väsentligt det standardsvenska accentsystemet, medan mellangruppen vacklade mellan de två systemen och använde ibland det ena ibland det andra. Här fanns med andra ord klart belägg för att accentsystemet är på väg att genomgå en förändring från det generaliserade grava mönstret till det som motsvarar standardsvenskans.

En annan intressant variation som återfinns beträffande det svenska accentsystemet är den mellan s.k. entoppiga och två-toppiga accenter. I de dialekter som har entoppiga accenter hänger distinktionen helt på en skillnad i tidsinsättningen för accentfallen. I de akutaccentuerade orden kommer fallet tidigare. För den dialekt som talas i Orsa gäller att fallen kommer så tidigt att såväl akut som grav accent uppfattas som akut i standardsvenska öron. Detta reser två intressanta frågor – hur stor måste separationen i accentfall vara för att distinktionen ska kunna upprätthållas när denna skillnad är distinktionens enda korrelat och går det att göra distinktionen uppfattbar för standardsvenska öron genom att flytta den lite längre fram i ordet och hur långt måste den i så fall flyttas. Eva Olander som är doktorand vid institutionen för nordiska språk i Uppsala arbetar med en doktorsavhandling som behandlar dialekten i Orsa. I denna studie ingår då bl.a. accentsystemet (se tex. Olander 2001). Som en del av detta arbete gjordes en perceptionsstudie (presenterad vid konferensen Svenskans Beskrivning i Uppsala 2003) där dessa frågor behandlades. Två ord valdes ut som representerade minimala par med avseende på accenten i såväl orsamål som standardsvenska. Som utgångsmaterial användes en grav och en akut realisering. Från dessa originalstimuli genererades sedan två serier stimuli genom manipulation och återsyntes så att ordet i den ena ändpunkten av stimulusserien lät tveklöst akut för såväl talare av standardsvenska som orsamål och stimuli i den andra ändpunkten på samma sätt solklart grava. Dessa två serier presenterades sedan för lyssnare i såväl Orsa som Stockholm och uppgiften i testet var att säga om det hörda ordet hade grav eller akut accent. För att kunna använda lingvistiskt naiva försökspersoner ställdes frågan inte så utan alternativen representerades istället av bilder som föreställde de båda ordens betydelser och försökspersonernas uppgift var att kryssa för den bild som motsvarade det ord som de uppfattade. Resultatet visade att området där intrycket svängde över från klart akut till klart grav var c:a 70 millisekunder för bägge grupperna, men att som väntat stockholmslyssnarna förlade detta område senare i ordet.

Det svenska r-ljudet varierar kraftigt i uttal i olika dialekter och även för olika individer. Den variation som främst ägnats uppmärksamhet är dock variationen mellan främre och bakre r. Damra Muminovic och Olle Engstrand (2001) har studerat r-ljudet såväl akustiskt som fonetiskt i 9 dialekter på ömse sidor om det som brukar betraktas som gränsen mellan bakre och främre r. Bägge dessa varianter av r brukar ju beskrivas som *rullande r*, *tremulantiska* med fonetisk terminologi. Det är då intressant att notera att i det material som analyserades i den här aktuella studien, endast 2 % av de intervokaliska och 9 % av de ordinitiala r-ljuden kunde beskrivas som tremulantiska. För de intervokaliska r-ljuden var de flesta realiseringar approximantiska (59 %) och för ordinitiala /r/ frikativa (72 %). En annan intressant observation var den att det för bakre och retroflexa approximanter rådde ett stort akustiskt överlapp, dvs. r-ljud producerade med radikalt olika artikulationsställningar gav akustiskt snarlika resultat. Detta skulle åtminstone delvis kunna förklara uppkomsten av den stora variation vi kan observera.

Katrin Stölten och Olle Engstrand (2003) har studerat uppfattad grad av dialektalitet och uppfattad ålder hos talare. I en studie av inverkan av dessa faktorer vid bedömning av talare av arjeplogdialekten kunde de visa på ett relativt starkt samband mellan uppfattad grad av dialektalitet och uppfattad ålder. I stimuli som manipulerats så att de skulle motsvara typiska akustiska korrelerat till en förhöjd talarålder (lägre talhastighet och högre grundton) uppfattades även talarnas dialektalitet som mer utpräglad. Lärdomen av denna studie är att uppfattad dialektalitet delvis är knuten till uppfattad ålder hos talaren och att bägge dessa faktorer måste bringas under kontroll vid studier av dialektalitet.

Slutord

Vad jag hoppas ha visat med denna genomgång är såväl bredden som djupet i det arbete som bedrivs inom Swedia-projektet. Ändå är det riktigt att säga att detta bara utgör en början. Vi har ännu bara utnyttjat en liten del av det insamlade materialets fulla potential. Det är också så att det mesta av den forskning som hittills utförts har utförts av forskare som är mer eller mindre tätt knutna till projektet. Vi hoppas naturligtvis att kretsen av forskare som aktivt använder materialet i framtiden ska vidgas långt utöver denna sfär och att materialet ska bli en källa till kunskap och inspiration för många forskare inom många olika fält för många år framöver. Vi hoppas också att vårt arbete med undervisning och med information till allmänheten, tex. i form av

den publika databasen, ska bidra till ökad respekt och förståelse för de svenska dialekterna.

Referenser

- Bruce, G. (1977). *Swedish word accents in sentence perspective*. Travaux de l'Institut de linguistique de Lund 12. Lund.
- Bruce, G. (2002). Nytt om svensk prosodisk typologi. To appear in *Proceedings of the 7th Nordic Dialectology Conference*. (H. Sandøy, editor).
- Engstrand, O. & Nyström, G. Meyer's accent contours revisited. *Proceedings from Fonetik 2002, the XVth Swedish Phonetics Conference*, Fysikcentrum, Stockholm, May 29–31. *Speech, Music and Hearing, Quarterly Progress and Status Report (TMH-QPSR)* 44, 17–20.
- Dahlstedt, K.-H. (1953). Kommentarer till K.-H. Dahlstedts ordsamlingar från Oravais. FMK 154c.
- Elert, C.-C. (1964). *Phonological Studies of Quantity in Swedish*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Ericsson, A. M. & O. Engstrand (2003). The generalized grave accent in the Sorunda dialect: Preliminary observations of three generations. *Papers from FONETIK 2003, PHONUM, Reports in Phonetics*, 9, Department of Philosophy and Linguistics, Umeå University, 97–100.
- Hesselman, B. (1901). Skiss öfver nysvensk kvantitetsutveckling. I *Språk och stil*, 1, 10–25.
- Hesselman, B. (1902). Stafvelseförlängning och vokalkvalitet. *Undersökningar i nordisk ljudhistoria*, del 1. Uppsala Nya Tidnings AB, Uppsala.
- Livijn, P. & O. Engstrand. (2001). Identifying places of articulation in coronal consonants: a combined EPG and listening test. *Papers from FONETIK 2001, Working Papers*, 49, Department of Linguistics, Lund University, 108–111.
- Livijn, P. & O. Engstrand. (2001). Place of articulation for coronals in some Swedish dialects. *Papers from FONETIK 2001, Working Papers*, 49, Department of Linguistics, Lund University, 112–115.
- Livijn, P. & Engstrand, O. (2002). Dialektal variation i svenska koronaler: experimentella observationer. In M. Sundman & A.-M. Londen (eds.), *Svenskans Beskrivning 25. Åbo: Förhandlingar vid Tjugofemte sammankomsten för svenskans beskrivning*, Åbo 2001, 154–163.
- Livijn, P. (2002). Distribution of dental and retroflex l-sounds across some Swedish dialects. *Proceedings from Fonetik 2002, the XVth Swedish Phonetics Conference*, Fysikcentrum, Stockholm, May 29–31. *Speech, Music and Hearing, Quarterly Progress and Status Report (TMH-QPSR)* 44, 17–20.
- Meyer, E. A. (1937). *Die Intonation im Schwedischen, I: Die Sveamundarten*. Studies Scand. Philol. Nr. 10, Univ. Stockholm.
- Meyer, E. A. (1954). *Die Intonation im Schwedischen, II: Die norrländischen Mundarten*. Studies Scand. Philol. Nr. 11, Univ. Stockholm.

- Muminovic, D. & O. Engstrand. (2001). /ɾ/ in some Swedish dialects: preliminary observations. *Papers from FONETIK 2001, Working Papers*, 49, Department of Linguistics, Lund University, 120–123. Riad, T. (1992). *Structures in Germanic prosody*. Dissertation. Department of Scandinavian Languages, Stockholm University.
- Olander, E. (2001). Fonetisk konstans och variation i orsamålets ordacenter. In M. Sundman & A.-M. Londen (eds.), *Svenskans Beskrivning 25. Åbo: Förhandlingar vid Tjugofemte sammankomsten för svenskans beskrivning*, Åbo 2001, 239–250.
- Segerup, M. (1999). Imitation of dialects: from South Swedish to West Swedish. *Proceedings of the 14th International Congress of Phonetic Sciences (ICPhS 99)*, San Francisco, 1253–1256.
- Segerup, M. (2000). Vowel quantity in West Swedish the villain of the piece? *Proceedings FONETIK 2000*, Department of Languages, Skövde University College, 125–12.
- Segerup, M. (2003). Word accent gestures in West Swedish. *Papers from FONETIK 2003, PHONUM, Reports in Phonetics*, 9, Department of Philosophy and Linguistics, Umeå University, 25–28.
- Shaeffler, F., P. Wretling & E. Strangert. (2002). On the development of a Quantity typology for Swedish dialects. In *Proc. Speech Prosody 2002*, Aix-en-Provence, France, 11–13 April 2002. 627–630.
- Strangert, E. & P. Wretling (2003). Complementary quantity in Swedish dialects. *Papers from FONETIK 2003, PHONUM, Reports in Phonetics*, 9, Department of Philosophy and Linguistics, Umeå University, 101–104.
- Svärd, N. & A. Eriksson. (2001). Har Närpesdialekten ordaccent? In M. Sundman & A.-M. Londen (eds.), *Svenskans Beskrivning 25. Åbo: Förhandlingar vid Tjugofemte sammankomsten för svenskans beskrivning*, Åbo 2001, 297–307.
- Wretling, P., E. Strangert & F. Shaeffler. (2002). Quantity and preaspiration in Northern Swedish dialects. In *Proc. Speech Prosody 2002*, Aix-en-Provence, France, 11–13 April 2002. 703–706.
- Stölten, K. & O. Engstrand (2003). Effects of perceived age on perceived dialect strength: A listening test using manipulations of speaking rate and F0. *Papers from FONETIK 2003, PHONUM, Reports in Phonetics*, 9, Department of Philosophy and Linguistics, Umeå University, 29–32.

Appendix 1.**Ansvarsområde Umeå (34)****A: Sverige (31)****Lapland (3)**

Arjeplog
Sorsele
Vilhelmina

Norrbottnen (4)

Överkalix
Nederkalix
Nederluleå
Piteå

Västerbotten (3)

Burträsk
Degerfors (Vindeln)
Nysätra

Jämtland (6)

Aspås
Berg
Frostviken
Ragunda
Ström
Undersåker

Ångermanland (4)

Anundsjö
Bjurholm
Kramfors
Fjällsjö

Härjedalen (3)

Lillhärdal
Storsjö
Vemdalen

Medelpad (2)

Indal
Torp

Hälsingland (4)

Delsbo
Färila
Ovanåker
Skog

Gästrikland (2)

Ockelbo
Årsunda

B: Finland (3)**Österbotten**

Munsala
Närpes
Vörå

Ansvarsområde Stockholm (34)**A: Sverige (27)****Dalarna (7)**

Grangärde
Husby
Leksand
Malung
Orsa
Särna
Älvdalen

Uppland (5)

Gräsö
Kårsta
Nora
Skuttunge
Villberga

Värmland (7)

Dalby
Gräsmark
Gåsborn
Hammarö
Köla
Skillingmark
Södra Finnskoga

Västmanland (3)

Haraker
Järnboås
Skinnskatteberg

Närke (2)

Stora Mellösa
Viby

Södermanland (3)

Länna
Sorunda
Västra Vingåker

B: Finland och Åland (7)**Åland (2)**

Brändö
Saltvik

Åboland/Åbo skärgård (2) Nyland (3)

Houtskär
Dragsfjärd

Pellinge (Borgå)
Evitskog (Kyrkslätt)
Snappertuna

Ansvarsområde Lund (39)**Dalsland (2)**

Bengtsfors
Frändefors

Bohuslän (3)

Kärna
Orust
Skee

Halland (3)

Frillesås
Årstad-Heberg
Våxtorp

Västergötland (5)

Floby
Korsberga
Torsö
Östad
Öxabäck

Småland (7)

Ankarsrum
Burseryd
Hamneda
Järsnäs
Stenberg
Torsås
Väckelsång

Östergötland (4)

Asby
Rimforsa
S:t Anna
Tjällmo

Skåne (6)

Bara
Bjuv
Broby
Löderup
N. Rörum
Össjö

Blekinge (3)

Hällevik
Jämshög
Torhamn

Öland (3)

Böda
Bredsåtra
Segerstad

Gotland (3)

Fårö
Fole
Sproge